

Byzantina Symmeikta

Vol 24, No 1 (2014)

BYZANTINA SYMMEIKTA 24

Βιβλιοκρισία: J. SPIER, Late Byzantine Rings. 1204 – 1453, Reichert Verlag, Wiesbaden 2013. 87 σελ., 24 πίν. ISBN 978-3-89500-940-2

Τζενη ΑΛΜΠΑΝΗ

doi: [10.12681/byzsym.1188](https://doi.org/10.12681/byzsym.1188)

Copyright © 2015, Τζενη Αλμπάνη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΑΛΜΠΑΝΗ Τ. (2015). Βιβλιοκρισία: J. SPIER, Late Byzantine Rings. 1204 – 1453, Reichert Verlag, Wiesbaden 2013. 87 σελ., 24 πίν. ISBN 978-3-89500-940-2. *Byzantina Symmeikta*, 24(1), 353–357. <https://doi.org/10.12681/byzsym.1188>

J. SPIER, *Late Byzantine Rings. 1204 - 1453*, Reichert Verlag, Wiesbaden 2013, 87 σελ.+ 24 πίν. ISBN 978-3-89500-940-2

Το βιβλίο εξετάζει 48 δακτυλίδια της υστεροβυζαντινής περιόδου (1204 - 1453), αποκαλύπτοντας τη δεξιοτεχνία και την επινοητικότητα των βυζαντινών χρυσοχόων σε μια εποχή πολλαπλών δυσκολιών, η οποία έκλεισε με την κατάλυση του Βυζαντίου από τους Οθωμανούς. Τα έργα αυτά, τα οποία ανήκουν σε μουσεία και ιδιωτικές συλλογές, είναι στην πλειονότητά τους γνωστά από μεμονωμένες δημοσιεύσεις τους, μια συνθετική μελέτη τους αποτελούσε, ωστόσο, επιστημονικό ζητούμενο.

Το βιβλίο περιλαμβάνει εισαγωγή και πέντε κεφάλαια. Στην αρχή του δεύτερου, του τρίτου και του τέταρτου κεφαλαίου υπάρχει κατάλογος των προς εξέταση έργων και ακολουθούν υποκεφάλαια με παρατηρήσεις και σχολιασμό τους. Στο τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της μελέτης. Ο τόμος περιέχει επίσης οκτώ ευρετήρια (μουσειακών συλλογών, συλλεκτών, περιοχών εύρεσης, τόπων, θεμάτων, βυζαντινών αξιωμάτων, προσώπων, επιγραφών σε δακτυλίδια της παλαιολόγειας περιόδου). Στους 24 πίνακες του βιβλίου, που ακολουθούν, εμπεριέχονται έγχρωμες, στην πλειονότητά τους, φωτογραφίες των δακτυλιδιών του καταλόγου καθώς και του συγκριτικού υλικού.

Στην εισαγωγή ο συγγραφέας επιχειρεί γενική επισκόπηση της παλαιολόγειας κοσμηματοτεχνίας, παρατηρώντας ότι, σε αντιδιαστολή με την πληθωρική παραγωγή της μεσοβυζαντινής περιόδου, ολιγάριθμα έργα μικροτεχνίας, ακόμη και από μη ευγενή μέταλλα, μπορούν να χρονολογηθούν με ασφάλεια στους υστεροβυζαντινούς χρόνους. Εξετάζοντας τα λιγοστά δεδομένα σχετικά με εργαστήρια αργυροχρυσοχοΐας στη Θεσσαλονίκη, τον Μυστρά, την Ήπειρο, τη Θεσσαλία και την Τραπεζούντα, καταλήγει στη διαπίστωση ότι πηγή προέλευσης όλων σχεδόν των κοσμημάτων υψηλής ποιότητας ήταν η Κωνσταντινούπολη.

Το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται σε δακτυλίδια της εποχής της λατινικής κυριαρχίας. Παρότι δακτυλίδια βυζαντινής τεχνοτροπίας θα πρέπει να φιλοτεχνούνταν στο α΄ μισό του 13ου αιώνα, σωζόμενα παραδείγματα από την εποχή αυτή είναι πολύ δύσκολο να εντοπισθούν με ασφάλεια. Ερωτήματα σχετικά με το αν οι βυζαντινοί κοσμηματοποιοί είχαν εγκαταλείψει τη λατινοκρατούμενη Κωνσταντινούπολη και εγκατασταθεί στη Νίκαια, μαζί με την αυτοκρατορική αυλή, και αν υπήρχαν παραγγελίες κοσμημάτων σε άλλα καλλιτεχνικά κέντρα, όπως ο Μυστράς, η Ήπειρος, η Θεσσαλία και η Τραπεζούντα, δεν είναι δυνατόν να απαντηθούν στην παρούσα φάση της έρευνας. Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζεται και ο «θησαυρός της Θεσσαλονίκης», ένα σύνολο πολυτελών κοσμημάτων, το οποίο, όπως λέγεται, βρέθηκε στην περιοχή της Θεσσαλονίκης και φυλάσσεται σήμερα, ως μέρος της Συλλογής Σταθάτου, στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα. Το αιγιματικό αυτό σύνολο περιλαμβάνει 14 δακτυλίδια, ορισμένα από τα οποία είναι δυτικής τεχνοτροπίας, ένα ζεύγος χρυσών περικαρπίων, ένα ζεύγος ενωτίων καθώς και νομίσματα του Ισαακίου Αγγέλου (1183-95) και του Αλεξίου Γ' Αγγέλου Κομνηνού (1195-1204). Σε πρόσφατη μελέτη¹ είχε διατυπωθεί η υπόθεση ότι τα πολύτιμα αυτά κοσμήματα ανήκαν σε κάποιον από τους φράγκους κυριάρχους της Θεσσαλονίκης και αποκρύφθηκαν το 1224, λίγο πριν την ανακατάληψη της πόλης από τους Βυζαντινούς υπό τον Θεόδωρο Α' Άγγελο Δούκα, ή ακόμη το 1246, οπότε η Θεσσαλονίκη παραδόθηκε στον Ιωάννη Γ' Δούκα Βατάτζη. Ο συγγραφέας εκφράζει την περισσότερη εύλογη υπόθεση, ότι ο θησαυρός αποτελούσε εμπορεύσιμο απόθεμα κάποιου κοσμηματοπώλη ή εχέγγυο στα χέρια κάποιου δανειοδότη και απεκρύβη (με βάση τις χρονολογικές ενδείξεις των νομισμάτων του) λίγο πριν ή λίγο μετά την κατάκτηση της Θεσσαλονίκης από τους Φράγκους, το 1204.

Το δεύτερο κεφάλαιο πραγματεύεται τέσσερα δακτυλίδια, που κατείχαν πρόσωπα σχετιζόμενα με την αυτοκρατορική αυλή (αρ. κατ. 1 - 4), καθώς και τέσσερα δακτυλίδια βυζαντινών αξιωματούχων (αρ. κατ. 5 - 8). Στην πρώτη ομάδα ανήκει το ενεπίγραφο δακτυλίδι αρραβώνα του Στεφάνου Ραδοσλάβου Δούκα, του μετέπειτα βασιλιά της Σερβίας (1227-34), ο οποίος νυμφεύθηκε, το 1215, την Άννα Κομνηνή Δούκαινα², κόρη του δεσπότη της Ηπείρου Θεοδώρου

1. A. BOSSELMANN – RUICKBIE, *Byzantinischer Schmuck des 9. bis frühen 13. Jahrhundert. Untersuchungen zum metallenen dekorativen Körperschmuck der mittelbyzantinischen Zeit anhand datierter Funde*, Wiesbaden 2011, 57.

2. Πβλ. D. POLEMIS, *The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography*, London 1968, αρ. 47 και 102.

Κομνηνού Δούκα (1215-30). Τα άλλα τρία δακτυλίδια αυτής της ομάδας (ένα από τα οποία θεωρείται ότι ήταν το γαμήλιο δακτυλίδι του τελευταίου βυζαντινού αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Παλαιολόγου και της Θεοδώρας Τόκκο³), φέρουν αυτοκρατορικά μονογράμματα.

Στη δεύτερη ομάδα εξετάζονται τα δακτυλίδια ενός *σεβαστού πρωτονωβελισίμου*, του Παξιηνού Απελάτη, και ενός *σεβαστού βεσπιαρίου*. Στην ίδια ομάδα ο συγγραφέας έχει εντάξει, με τεχνοτροπικά κριτήρια, ένα δακτυλίδι που βρέθηκε σε γυναικείο τάφο του νεκροταφείου στο φρούριο της Trapezitsa, Veliko Tarnovo. Σε πρόσφατη δημοσίευση του σφραγιστικού δακτυλιδιού του *σεβαστού βεσπιαρίου*⁴ υποστηρίζεται ότι ανήκε σε δυτικής καταγωγής αξιωματούχο του δεσποτάτου του Μορέως, καθώς το θέμα του όρθιου λέοντος, χαραγμένο στη σφενδόνη, ήταν έμβλημα της οικογένειας των Λουζινιάν.

Στο επόμενο κεφάλαιο με τίτλο «Το αυλικό εργαστήριο» εξετάζονται αρχικά 14 χρυσά δακτυλίδια (αρ. κατ. 9 – 22) τα οποία, χωρίς να είναι εντελώς όμοια μεταξύ τους, παρουσιάζουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά που επιτρέπουν την υπόθεση ότι προέρχονται από το ίδιο εργαστήριο. Το εργαστήριο αυτό έδρευε, πιθανώς, στην Κωνσταντινούπολη, συνδεόταν με την αυτοκρατορική αυλή και ήταν ενεργό κατά το β' μισό του 14ου αιώνα. Στα χαρακτηριστικά των αποδιδόμενων στο εργαστήριο αυτό κοσμημάτων συγκαταλέγονται το υψηλό επίπεδο επεξεργασίας, οι εγχάρακτες και, σπανιότερα, ανάγλυφες επιγραφές – με ονόματα προσώπων, μονογράμματα, σύντομα επιγράμματα και έναν βιβλικό στίχο (Ψαλμός 27:1)–, η εγχάρακτη φυτική διακόσμηση, ο τονισμός των ανάγλυφων επιγραφών και της εγχάρακτης φυτικής διακόσμησης με νιέλλο και, τέλος, τα εγχάρακτα εραλδικά εμβλήματα, όπως λεοντάρια, αετοί, δικέφαλοι αετοί, γρύπες και κρήνοι. Τόσο τα εικονιστικά αυτά θέματα, πλην των δικεφάλων αετών και των τριών λεόντων σε κύκλο, όσο και τα σχήματα ορισμένων από τα εξεταζόμενα δακτυλίδια προδίδουν επιρροές από δυτικά πρότυπα. Σε δυτική επίδραση αποδίδει εξάλλου ο συγγραφέας και την επαναχρησιμοποίηση ρωμαϊκών σφραγιδολίθων σε τρία από τα δακτυλίδια αυτής της ομάδας (αρ. κατ. 20 – 22). Εξάλλου, ορισμένα από τα μονογράμματα προδίδουν σχέσεις του εργαστηρίου με την αυτοκρατορική αυλή.

3. *PLP* αρ. 21377.

4. A. DRANDAKI – D. PAPANIKOLA – BAKIRTZI – A. TOURTA (eds.), *Heaven and Earth. Art of Byzantium from Greek Collections, Exhibition Catalogue*, Hellenic Ministry of Culture and Sports – Benaki Museum, Athens 2013, 275, αρ. 157 [E. Katsara].

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζεται επίσης μια ομάδα 10 δακτυλιδιών, επτά χρυσών (αρ. κατ. 23 - 29), δύο επίχρυσων ασημένιων (αρ. κατ. 30, 32) και ενός ασημένιου (αρ. κατ. 31), τα οποία ομοιάζουν ως προς τη διακόσμηση με τα έργα του αυλικού εργαστηρίου, αλλά δεν είναι τόσο υψηλής κατασκευαστικής ποιότητας, ενώ σπάνια φέρουν επιγραφές. Ο συγγραφέας συνδέει επίσης τα κοσμήματα αυτά με το αυλικό εργαστήριο, αλλά τα αποδίδει σε λιγότερο ταλαντούχους τεχνίτες του ή ακόμη και σε μαθητευομένους του.

Το τέταρτο κεφάλαιο πραγματεύεται συνολικά 16 δακτυλίδια άλλων εργαστηρίων, τα οποία επίσης φέρουν επιγραφές με τα ονόματα των κατόχων τους. Ο συγγραφέας τα χωρίζει σε χρυσά δακτυλίδια του 14ου αιώνα (αρ. κατ. 33 - 39), χρυσά δακτυλίδια του 15ου αιώνα (αρ. κατ. 40 - 43) και ασημένια δακτυλίδια (αρ. κατ. 44 - 48). Τα κοσμήματα αυτά ανήκαν στην πλειονότητά τους σε βυζαντινούς αριστοκράτες και υψηλούς αξιωματούχους, δύο από τους οποίους, ο Μιχαήλ Ζωριανός και ο Ευμορφόπουλος, μπορούν να συσχετισθούν με την Ήπειρο και τον Μυστρά αντιστοίχως. Ορισμένα από τα έργα αυτά είναι διακοσμημένα με ζώα και εραλδικά σύμβολα, ενώ ένα φέρει επιγραφή με τον πρώτο στίχο του 27ου ψαλμού. Η ποιότητα της εκτέλεσης αυτών των δακτυλιδιών δεν φθάνει, όμως, σε καμία περίπτωση εκείνη των έργων του αυλικού εργαστηρίου. Τα πέντε ασημένια δακτυλίδια αποτελούν σπάνια δείγματα της παλαιολόγιας περιόδου, καθώς το ασήμι δεν εχρησιμοποιείτο συχνά εκείνη την εποχή. Η μορφή τους ποικίλλει, καθώς ορισμένα ομοιάζουν με σύγχρονά τους χρυσά, ενώ άλλα έχουν πιο ιδιαίτερη μορφή. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τρία ασημένια δακτυλίδια στη σφενδόνη των οποίων τα εγχάρακτα ονόματα των κατόχων διατάσσονται σε οριζόντιες γραμμές, θυμίζοντας παλαιότερα δείγματα, αλλά και μολυβδόβουλλα.

Στο τελευταίο κεφάλαιο ο συγγραφέας εκθέτει τα συμπεράσματα της μελέτης. Επισημαίνει τον σχετικά μικρό αριθμό αλλά και την υψηλή ποιότητα των σωζόμενων δακτυλιδιών της παλαιολόγιας περιόδου σε σχέση με την πληθωρική παραγωγή δακτυλιδιών, από χρυσό, ασήμι και χαλκό, κατά τον 11ο και τον 12ο αιώνα. Το δεδομένο αυτό υποδηλώνει ότι, κατά τους υστεροβυζαντινούς χρόνους, τα δακτυλίδια συγκαταλέγονταν στα διακριτικά μιας κοινωνικά και οικονομικά ανώτερης τάξης, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο, οπότε δακτυλίδια κατείχαν και πολλά μέλη της μεσαίας τάξης. Αξιοσημείωτος είναι ο ρόλος του «αυλικού εργαστηρίου» του β' μισού του 14ου αιώνα στην παραγωγή κοσμημάτων υψηλής ποιότητας με αποδέκτες, μεταξύ άλλων, μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας. Ιδιαίτερα

υψηλής ποιότητας ως προς την εκτέλεση και τη διακόσμηση είναι, πάντως, και δακτυλίδια που προορίζονταν για πρόσωπα μιας χαμηλότερης αριστοκρατικής τάξης, όπως τον Ανδρόνικο Μουζάλωνα Δούκα (αρ. κατ. 34), τον Μιχαήλ Δρομοκάτη (αρ. κατ. 40) και τον Μεσοποταμίτη (αρ. κατ. 15). Σε κάποια άλλα ενεπίγραφα δακτυλίδια αναφέρονται ονόματα προσώπων, που δεν ανήκαν στην αριστοκρατία, αλλά προέρχονταν από οικογένειες γαιοκτημόνων και στρατιωτικών, όπως του Παξινοῦ Απελάτη (αρ. κατ. 6), του Γεωργίου Βαράνκου (αρ. κατ. 10), του Μανουήλ Αμυρά (αρ. κατ. 37) και του Θεοδώρου Πριμικήρη (αρ. κατ. 47). Ο συγγραφέας υποθέτει ότι τα δακτυλίδια αυτά ήταν δείγματα της αυτοκρατορικής *largitio*, και δη αυτοκρατορικά δώρα σε αναγνώριση υπηρεσίας, που προσέφεραν τα αναγραφόμενα πρόσωπα, ή σχετιζόμενα με την παραχώρηση *πρόνοιας*. Τέλος, ο συγγραφέας παραθέτει πληροφορίες που παραδίδουν σωζόμενα νομικά έγγραφα της εποχής για τους κατόχους δακτυλιδιών.

Συνοψίζοντας, τονίζουμε ότι η έρευνα δεν περιορίζεται σε μια λεπτομερή εξέταση των τεχνικών χαρακτηριστικών και της διακόσμησης των υστεροβυζαντινών δακτυλιδιών. Μέσα από την παράλληλη μελέτη των επιγραφών, των μονογραμμμάτων και της εικονογραφίας τους, διεισδύει στην κοινωνία της εποχής των Παλαιολόγων, μια κοινωνία που ήταν ανοικτή στους δυτικούς τρόπους και συνδύαζε την αγάπη για την πολυτέλεια με την ευσέβεια και τη λογισσύνη.

ΤΖΕΝΗ ΑΛΜΠΙΑΝΗ

Αθήνα

